

TANULMÁNYOK

Dallos Edina

Mi történt a farkas szájával?

Az *Irk bitig* 27. jóslatának új értelmezése¹

A történeti kultúratudományok területén létezik egy szinte áthághatatlan nehézség: a kutató, még ha igyekszik is saját korának és kultúrájának nézőpontjait és értelmezési koncepcióit időlegesen felfüggeszteni és a kutatott jelenséget az adott kor és kultúra keretrendszerében értelmezni, ez valójában nem sikerülhet, hiszen saját kultúrájából teljesen sohasem tud kilépni. Értelmezése így sokszor akaratlanul, sőt esetleg anélkül, hogy ezt észlelné, félresiklik. Erre szeretnék egy példát bemutatni az *Irk bitig*² 27. jóslatának interpretációja kapcsán.

Az *Irk bitig* egy kicsiny méretű (jelenlegi formájában 13,1×8,1 cm-es), rovásírással írt könyv, amelyet a dunhuangi Ezer Buddha barlangtemplomok feltárásakor Stein Aurél talált meg 1909-ben. A kis könyv ötvennyolc félbehajtott és egymáshoz ragasztott kínai gyártású papírlapból áll, ezekre írták fekete és piros színű indiai tintával az ótörök szöveget (valamint az üresen hagyott néhány első és utolsó oldalra, illetve az ótörök szöveg elején és végén magára az ótörök szövegre később³ két kínai buddhista szöveget is írtak). Az *Irk bitig*ben 65 jóslat, egy rövid lezáró rész, végül egy kolofon van. A jóslatok elején egy numerikus kód található, ezután egy rövid életkép vagy szituáció olvasható, majd az esetek nagy részében értékelés arról, hogy az adott ómen jó vagy rossz (néhány esetben nagyon jó vagy nagyon rossz, illetve olyan ómenek is vannak, amelyek végéről hiányzik ez a rész).

Az ótörök szöveget latin betűs átírásban, angol fordítással először Vilhelm Thomsen adta ki 1912-ben,⁴ majd néhány apróbb módosítással törökül Hüseyin

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2024.1.5>

¹ Ez az írás a korábban angol nyelven megjelent cikk kis mértékben bővített változata: A New Interpretation of Omen 27 of the Irk Bitig. *Journal of Old Turkic Studies* 8 (2024/2) 67–77 (<https://doi.org/10.35236/jots.1471049>).

² Cikkemben az ótörök neveket és címeket magyaros átírásban adom meg, a nemzetközi turkológiai átírást csak a nyelvi adatok esetén használom.

³ Minden korábbi szerzőnél így szerepel, ugyanakkor újabban Galambos Imre a kolofon esetében más véleményt fogalmazott meg, szerinte ott az ótörök szöveget írták később: Imre Galambos, *The Bilingual Manuscript with the Irk Bitig*: London, British Library, Or. 8242/161. In: *Medieval Multilingual Manuscripts. Case Studies from Ireland to Japan*. Ed. by Michael Clarke–Máire Ní Mhaonaigh. (Studies in Manuscript Cultures, 24.) Berlin, 2022, 88.

⁴ Vilhelm Thomsen, Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish 'Runic' Script from Miran and Tun-Huang. *Journal of the Royal Asiatic Society* 44 (1912/1) 181–227 (<https://doi.org/10.1017/S0035869X00042763>).

Namık Orkun,⁵ oroszul Szergej Jefimovics Malov,⁶ japánul Tetsuro Ikeda.⁷ Talat Tekin 1993-ban több fontos javítással, angol fordítással és fakszimilével külön kötetben jelentette meg a szöveget,⁸ 2004-ben kevésbé pontos filológiai apparátussal oroszul Viktor Jakovlev,⁹ legújabbán pedig az eddigi szakirodalmat is feldolgozva török fordítással Fikret Yıldırım,¹⁰ oroszul Alekszander Garkavec.¹¹ A teljes szöveg morfológiai elemzését Marcel Erdal vezetése mellett Irina Nevskaya végezte el, ezt angol fordítással együtt a *Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus* honlapján tették közzé.¹² Fontos nyelvészeti és értelmezési javításokat tett közzé több (de nem az összes) szövegrészlettel kapcsolatban Gerard Clauson¹³ és Marcel Erdal.¹⁴ Emellett egyes ómenek vagy akár csak az azokban szereplő egyes szavak értelmezésére is számos cikk született.¹⁵

Az egyes jóslatokban szereplő életképek, szituációk és rövid történetek szövege igen tömör, műfajuk meghatározására eddig még kísérlet sem történt. Vannak olyan részletek, amelyek mögött valamilyen hosszabb epikai műfaj (például mese vagy monda) sejlik fel, máskor egyetlen, pillanatnyi szituációt látunk. Ezeknek a részeknek az értelmezése sokszor még nyelvi szinten sem egyszerű, így kulturális hátterük feltérképezése szinte megoldhatatlannak tűnik. Cikkemben egyetlen jóslat, a huszonhetedikként szereplő ómen egyik mon-

⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk yazıtları*. II. (Türk Dil Kurumu yayınları, 529.) Ankara, 1938, 70–96 (a lapalji, folyamatos számozás szerint 262–288).

⁶ Szergej Jefimovics Malov, *Pamjatynyiki drevnyetyurkszkaj pizmennosztyi. Tyekszti i issledovanyija*. Moszkva–Leningrád, 1951.

⁷ Tetsuro Ikeda, Kodai Toruko-go no uranai bunsho (Irk Bitig) ni tsuite. *Kyōtosangyōdaigaku kokusai gengo kagakukenyūjo kiyō* 6 (1984/1) 81–125.

⁸ Talat Tekin, *Irk Bitig. The Book of Omens*. (Turcologica, 18.) Wiesbaden, 1993.

⁹ Viktor Jakovlev, *Yrk bitig: Drevnyetyurkszkaja gadatyelnaja knyiga. Perevod, pregyiszlovie, primecsanyija i szlovar V. M. Jakovleva*. Moszkva, 2004.

¹⁰ Fikret Yıldırım, *Irk Bitig ve runik harfli metinlerin dili*. Ankara, 2017.

¹¹ Alekszander Garkavec, *Yrk bitig. Drevnyetyurkszkaja runyicseszskaja knyiga gadanyij X vek*. Almaty, 2022.

¹² <https://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de> (2024. február 2.). A szakirodalomban több helyen ezt a csak az interneten fellelhető elemzést „Vatec”-ként hivatkozzák, az alábbiakban magam is így járok majd el.

¹³ Gerard Clauson, Notes on the «Irk bitig». *Ural-altaische Jahrbücher* 33 (1961) 218–225. Emellett Clauson ótörök szótárában (Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972) az egyes címszavaknál majdnem a teljes *Irk bitig* fordítását adja – igaz, csak darabokban, szókapcsolatok és félmondatok formájában.

¹⁴ Marcel Erdal két cikkében foglalkozott részletesen az *Irk bitig*gel: Marcel Erdal, *Irk Bitig* üzerine yeni notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1977, 87–119; Uő, Further Notes on the *Irk Bitig*. *Turkic Languages* 1 (1997) 63–100.

¹⁵ Csak néhány példa: a kolofont részletesen elemezte: James Hamilton, Le colophon de l’*Irk Bitig*. *Turcica* 7 (1975) 7–19; a 12. óment: Molnár Ádám, Traces of Shamanism in the *Irk Bitig* “Book of Divination”. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992–1 Ekim 1992)*. Ankara, 1996, 367–371; a 40. óment: Orçun Ünal, Bir kez daha *Irk Bitig*’in kırkıncı ırkı üzerine. *Bitig. Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2022/1, 11–17.

datának olvasati és értelmezési nehézségeit igyekszem ismertetni és az eddigi kutatások eredményei mellett az ómennek egy új interpretációs lehetőségét is bemutatni.

Elsőként az ómen transliterált (betűhív) és transzkribált (értelmezett) átírását, valamint morfológiai elemzését adom meg, majd táblázatos formában az eddigi fordításokat. A transliterált szöveg esetében zárójelben a fólió számát, a recto vagy verso oldal rövidítését, majd a sor számát is jelzem:

Transzliteráció:

(25r2) b¹y¹ : r² : k¹Un¹I : (25r3) Ü^{r2}k²Ü^pn² : (25r4) b¹r¹mIs² : b²Ü (25r5) r²Ik²A
: s¹UK¹ (25r6) Us¹mIs² : b²Ü (25r7) r²I : g¹zI : m (25r8) s²ImIs² : s²n² : (25r9)
t²Ü^{ük}l² : b¹Ul¹m (26v1) mIs² : t²Ir² : (26v2) nčA : b²Il²I^η (26v3) l²r² : d²g²Ü :
(26v4) Ul¹ :

Transzkripció és morfológiai elemzés:

b(a)y *(ä)r* *qoñ-ï* *ürkü-p(ä)n* *b(a)r-miš* *böri-kä*
gazdag ember juh-POSS.3SG megrémül-GER megy-PST farkas-DAT

soquš-miš *böri* *(a)ğ(i)z-ï* *(ä)msi-miš* *(ä)s(ä)n* *tük(ä)l*
találkozik-PST farkas száj-POSS.3SG ?-PST ép egészség

bol-miš *te-r* *(a)n-ča* *bil-iη-l(ä)r* *(ä)dgü* *ol*
van-PST mond-AOR az-EQT tud-IMP.2PL-PL jó az

A korábbi fontosabb fordítások:

Thomsen ¹⁶	A rich man's sheep took fright and went away. It met a wolf. The wolf's mouth (still) sucked (?). (The sheep) was hale and hearty. Know ye this. This is good.
Orkun ¹⁷	zengin adam koyunu ürküp varmış kurda rastlamış kurdun ağzı sulanmış sağ, keyifli olmuşdur bunu biliniz iyidir bu
Malov ¹⁸	Говорят: овца богача, испугавшись, побежала и столкнулась с волком. Волк сосал у нее (молоко). Она осталась совсем благополучна (жива). Так знайте – это хорошо.

¹⁶ Thomsen, Dr. M. A. Stein's Manuscripts, 201.

¹⁷ Orkun, *Eski Türk Yazutları*. II. 272.

¹⁸ Malov, *Pamjatnyiki*, 87.

Clauson ¹⁹	A rich man's sheep took fright and ran away. They encountered a wolf. The wolf's mouth began to water. (Omission?) It (or they) was (or were) safe and sound. Know that this is a good omen.
Clauson ²⁰	A rich man's sheep ran away in a fright and met a wolf. The wolf's mouth watered [...] healthy and complete; safe and sound [...]
Tekin ²¹	A rich man's sheep went away in a fright. It met a wolf. The wolf's mouth (somehow) got poisonous. (Thus, the sheep) became safe and sound, it says. Know thus: (The omen) is good.
Vatec	A rich man's sheep went away in a fright. It met a wolf. The wolf's mouth got ... (The sheep) became safe and sound. (Thus) it says. Know thus: that is good.
Yıldırım ²²	(Fal şöyle) der: «Zengin bir adamın koyunu ürküp kaçmış. (Koyun) bir kurda rastlamış. Kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sağ salim kalmış.» „Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Ez az ómen a viszonylag könnyen értelmezhető közbe tartozik. Tulajdonképpen egyetlen olyan szó van benne, az *(ä)msimiš*, amely problémát okozott, illetve a fordításokból még az is látható, hogy a következő mondatba a kutatók egy ott nem szereplő alanyt is beillesztettek. De lássuk először az *ämsi*- ige jelentését!

Clauson szótárában *hapax legomenon*ként szerepel az *ämsi*- ige, az *äm*-szívni, *szopni*²³ szimulatív képzős formájaként.²⁴ Hasonló módon értelmezte a szót – bár kérdőjelesen – korábban Thomsen is, a fordításhoz olyan megjegyzést fűzve, hogy a kontextus alapján itt ez leginkább azt jelenthette, hogy a farkas foghíjas vagy fogatlan volt, ezért nem volt képes harapni, így a száját szívta.²⁵ Malov megoldása szerint a farkas tejet szopott a juhból²⁶ – ez talán még az előzőnél is furessébb magyarázat. Orkun és Clauson fordítása a száj valamiféle nedvedzésére utal, ami megint csak nehezen értelmezhető (részint nyelvileg, részint a mondat értelme tekintetében). Mindezeket a megoldásokat Erdal azért vetette el, mert az ótörökben valójában nem létezett *+sI-* (vagy *+sX-*) deverbális verbumképző.²⁷ Volt ugyanakkor az ótörökben *+sI-* denominális verbumképző,

¹⁹ Gerard Clauson, *Turks and Wolves*. *Studia Orientalia* 28 (1964/2) 5.

²⁰ Clauson, *An Etymological Dictionary*, 164, 248.

²¹ Tekin, *Irk Bitig*, 15.

²² Fikret Yıldırım, *Irk Bitig ve runik harfli metinlerin dili*. Doktora tezi (Yıldız Teknik Üniversitesi). İstanbul, 2013, 29–30; <http://dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/217?show=full> (2024. február 23.). Bár a disszertáció később nyomtatásban is megjelent (ld. a 10. jegyzetet), könnyebb elérhetősége miatt cikkemben a disszertációból idézek.

²³ Clauson, *An Etymological Dictionary*, 155.

²⁴ Clauson, *An Etymological Dictionary*, 164.

²⁵ Thomsen, Dr. M. A. Stein's Manuscripts, 212–213.

²⁶ Ezt az értelmezést vette át Garkavec is (*Yrk bitig*, 40).

²⁷ Erdal, *Irk bitig*, 98. Ezt a képzőt tárgyalja ugyan Gabain (Annemarie von Gabain, *Alttürkische*

amire Kászári 11. századi szótárában²⁸ több példa is van,²⁹ így azonban a szó egészen más bázisú és jelentésű lenne: az *ām* 'gyógyszer, orvosság' szóból képzett *āmsi*- ige jelentése 'gyógyít, orvosol / gyógyul'. Ezt a lehetőséget viszont Erdal az adott ómen szövegekörnyezetében értelmetlennek találja.³⁰ Új lehetőséggel állt elő Tekin, aki egy jakut ige (*ämtiy*) alapján azt feltételezi, hogy az ótörök ige 'mérgezettnek lenni' jelentésű lehet.³¹ Bár a jakutban valóban van egy ilyen ige, azonban ez is az *ām* 'gyógyszer, orvosság' szóból képzett, kései forma.³²

Összefoglalva, az eddigi értelmezések egyik nehézsége az, hogy egy nem létező igéből indulnak ki, mely még így sem alkalmas a mondat világos fordítására. Ehhez járul, hogy a korábbi fordítások szerint a következő mondatot („Ép, egészséges lett / volt”) hiányosnak kell tekinteni, melyből „véletlenül” kimaradt a mondat alanya, a juh. Létezik ugyanakkor egy nyelvileg tökéletesen magyarázható, világos főnévből képzett ige (*āmsi*- 'gyógyít / gyógyul' vagy 'mintha csak gyógyítaná'), melyről a fordítók vagy egyáltalán nem vettek tudomást, vagy elvetették azt mint a szövegbe nem illőt. Ha ettől az értelmezéstől függetlenül vizsgáljuk magunkat, azt láthatjuk, hogy épp ellenkezőleg: a „gyógyít / gyógyul” állítmányú mondatához tökéletesen illeszkedik az „Ép, egészséges lett” mondat. De akkor mi okozza ezt a sok félreértést? A farkas.

Grammatik, mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis, auch Neutürkisch, mit vier Schrifttafeln und sieben Schriftproben. 2. verbesserte Auflage. Leipzig, 1950, 82) és Clauson (*An Etymological Dictionary*, xlv) is, azonban mindketten csak ezt az egyetlen adatot (*āmsi*-) tudják felmutatni példaként, így Erdalnak azzal a véleményével, hogy ez a képző valójában nem létezett, mindenképpen egyetérthetünk.

²⁸ Vö. Robert Dankoff–James Kelly, *Maḥmūd al-Kāšyarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*. I–III. Cambridge (MA), 1982–1985.

²⁹ Ezeket Erdal foglalta össze: Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. I–II. (Turcologica, 7.) Wiesbaden, 1991, 534–535. Erdal próbál valamilyen konkrét funkciót kötni a képzőhöz, amelyet ő is egyfajta szimulatív képzőnek tart: „the object named is altered from its original state and takes on the nature of what serves as base for it”. Ez a meghatározás talán kissé bonyolult, de még így sem tűnik minden általa megadott példára érvényesnek. A képző mindenestre további vizsgálatot érdemel.

³⁰ Erdal, Irk bitig, 98. Nevskaya, aki Erdal irányítása mellett készítette el az *Irk bitig* morfológiai elemzését (Vatec; ld. a 11. lábjegyzetet), ezt a szót nem fordította le, a helyén kérdőjel áll. Úgy tűnik tehát, hogy ezt a részt Nevskaya és Erdal is megfajtetlennek (és egyelőre megfajtetlennek) tartja.

³¹ Tekin, *Irk Bitig*, 15, 36.

³² A jakutban viszonylag kiterjedt szócsaládjá van az *ām* 'gyógyszer, orvosság' szónak (ld. Eduard Karlovics Pekarszkij, *Szlovar jakutskovo jazika*. I. Szt. Petyerburg, 1907, 262). A török nyelvek nagy részében az ótörök *ām* megfelelői megtartották 'gyógyszer' jelentésüket, ugyanakkor néhány helyen a jakuthoz hasonlóan a szónak megjelentek másodlagos jelentései is, mint a 'gyógyítás (maga a folyamat)', 'kuruzslás', illetve 'drog' (vö. Ervand Vlagyimirovics Szevortyan, *Etyimologicseskij szlovar tyurkszkizh jazikov*. I. Moszkva, 1974, 270). Kétségesse teszi emellett a szó ilyen értelmezését (amelyet Tekintől Yildirim is átvett) az a tény, hogy az ótörökben már forrásunk keletkezése idején is létezett az *ayū* 'méreg' főnév és az *ayūq-* 'mérgezettnek lenni' jelentésű ige is (vö. Clauson, *An Etymological Dictionary*, 78, 83).

Eddig egyedül Clauson tárgyalta részletesen azt a kérdést, hogy az „Ép, egészséges lett” mondat alanyának miért a juhot kell megtenni s ezzel az ótörök szöveget hiányosnak tekinteni. Clauson (és vélhetően a többi fordító) szerint ennek az az oka, hogy az ómen végén a következő szentencia áll: „Úgy tudjátok, jó az!”³³ Márpedig egy juh és egy farkas összetalálkozásának csak akkor lehet jó a vége, ha a juh megmenekül. Clauson értelmezése érthető – legalábbis európai szemmel. De vajon ez egy tizedik századi keleti ótörök nyelvű mű esetében is ilyen egyértelmű? Úgy gondolom, hogy e kérdés megválaszolásához érdemes egyrészt megvizsgálni az *Irk bitig* többi jóslatának szövegét, másrészt pedig áttekinteni a farkashoz kapcsolódó képzeteket a korai törökség kultúrájában.

Az *Irk bitig*ben sok ómenben szerepel valamilyen állat, több olyan is van, amelynek egy vagy kettő a „főszereplője”, ráadásul ezek száma valamivel még magasabb is, mint az emberekről szóló jóslatoké. Nagyobb részük vad-, jóval kisebb részük háziállat, illetve előfordulnak mitikus állatok is. Emellett fontos megemlíteni, hogy az egyes ómeneken belül, valamint az ómenek között is jellemzők a párhuzamos (kisebb számban az ellentétes) szerkezetek – ezeket is érdemes tehát figyelembe venni a 27. ómen értelmezésekor.

Két olyan jóslat van, amelyik a mi elemzésünk szempontjából kifejezetten fontos lehet. Az egyik a 31. jóslat, amelyben egy leopárd vadászni indul: „[Egy] leopárd vad prédáért, ételért ment. Prédát, ételt talált. Örülve, boldog lévén, odújához jön, mondja. Úgy tudjátok, jó az.” Tehát ha a ragadozó prédát talál, az jó ómen is lehet, vagyis a jóslatok végén álló szentencia semmiképpen nem egyféle „rossz ragadozó : jó préda” ellentétén alapul. Ez az ómen egyébként hasonlóságot mutat a 30. jóslattal, amelyben egy szegény fiatalember beszerzőútra megy, útja sikeres, így boldogan tér haza. Az ember és a ragadozó vad között tehát inkább valamiféle párhuzamra, mint ellentétre utal a szöveg.

A másik olyan jóslat, amelyet érdemes figyelembe vennünk, a 49. ómen: „[Egy] leopárd vad prédáért ment. Nyílt helyen [egy] hegyi vadkecskével találkozott. A foltos hegyi vadkecske kopár sziklára ugorva elment. A haláltól megmenekülven örül, boldog, mondja. Úgy tudjátok, jó az.” Ez a kis történet látszólag alátámasztaná a korábbi értelmezéseket, hiszen a kecske végül megmenekül a prédáért induló leopárdtól. Amint azonban fentebb láttuk, van ellentétes értelmű ómen is.

Ebben az ómenben ugyanakkor van egy másik jellegzetesség is, amely a történet szerkezetével kapcsolatos. A jóslat nem azzal az állattal indul, amelyik szempontjából a végső szentencia megfogalmazódik. Elsőként itt a leopárd jelenik meg, mely végül préda nélkül marad, a 27. ómenben pedig a juh, amely a farkas martalékává válik. Mindkét jóslat végső szentenciája pozitív („Úgy tudjátok, jó az”), vagyis a történet végkifejletét, az ómen jó vagy rossz jellegét nem

³³ Clauson, *Turks and Wolves*, 5. Hasonló magyarázatot ad később Yıldırım (*Irk Bitig*, 114) is, igaz, ő ezzel Tekin fordítását igyekszik alátámasztani.

az elsőként megjelenő állat szempontjából látjuk. Ez a történetmesélési mód, főként a történet rövidege és tömörsége miatt, mindenképpen meglepő, de a két példa mutatja, hogy nem egyedi.

Nem kevésbé fontos témánk szempontjából a farkasnak a korai török nyelvű népek kultúrájában betöltött szerepe.³⁴ A türk időszakban a farkas háromféle funkcióban és kontextusban jelenik meg. Egyrészt a türkök mitikus ősanja egy farkas volt, emellett a kagán zászlajának tetejét arany farkasfejes csúcs díszítette (amit egy időre az ujugurok is átvettek), s a kagán testőrvezetőinek neve is „farkas” volt – mindezeket kínai évkönyvek leírásából tudjuk.³⁵ Bár belső keletkezésű írott forrásunk ezekről nincsen, az első Türk Kaganátus idején állított buguti felirat felső részén egy gyermekeket szoptató farkas domborműve látható. Az első török nyelvű írott szövegcsoporthoz, az orhoni türk rovásírásos feliratokban egy helyen jelenik meg a farkas szó. A Bilge kagánnak és Köl teginnek állított emlékoszlopokon együtt szerepel a farkas és a juh: „Apám, a kagán serege farkashoz, az ellenségé juhhoz volt hasonlatos” (a Köl tegin felirat keleti oldalának 12., a Bilge kagán felirat keleti oldalának 11. sora).

Ennek a sornak az értelmezése kapcsán szeretnék egy rövid kitérőt tenni – annál is inkább, mert a farkas és a juh szavak ugyanabban a formában szerepelnek itt, mint az *Irk bitig*-ben. A ’farkas’ jelentésű szó az ótörök emlékekben ekkoriban mindenütt a *böri*; az oguz nyelvekre jellemző *qurt* ’farkas’ jelentéssel először Kásgárínál, a 11. században jelenik meg.³⁶ A *qon* szó problematikusabb – ezt az orhoni feliratok szövegében a magyar fordítások ’bárány’ jelentéssel adják vissza.³⁷ Ez nem egyszerű pontatlanság, valójában a háttérben (itt is) a fordítók saját kulturális háttere áll. A keresztény szimbolikában a bárány erősen telített jelkép, mely a különféle folklór műfajokra (szólások, mesék, példázatok, gyermekjátékok) és a közbeszédben használt szóképekre is hatással volt. Így ott, ahol a farkas is szerepel, oppozíciójaként az *Ovis aries* mindig „bárány”-ként jelenik meg. Ez a beidegződés vezetett az ótörök szöveg fordításakor – mintegy

³⁴ Ennek nagy szakirodalma van, itt csak néhány fontosabb művet említek: Clauson, Turks and Wolves, 3–22 (talán érdemes megjegyezni, hogy Clauson ebben a cikkében több olyan példát sorol fel, amelyek a korai törökség körében megkérdőjelezi a farkas totemállat jellegét, sőt a farkaskultusz létét is, példái azonban nem feltétlenül meggyőzők – a téma külön tanulmányt érdemel); Edward Tryjarski, The Dog in the Turkic Area: An Ethnolinguistic Study. *Central Asiatic Journal* 23 (1979/3–4) 297–319; Peter Golden, Wolves, Dogs and Qipchaq Religion. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 50 (1997/1–3) 87–97.

³⁵ A türkökre vonatkozó kínai források kiadása: Liu Mau-Tsai, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-Kü)*. I–II. (Göttinger Asiatische Forschungen, 10.) Wiesbaden, 1958.

³⁶ Vö. Clauson, *An Etymological Dictionary*, 356, 648.

³⁷ Pl. *Örök köbe vésvé. A régi török népek irodalmának kistükre a VII-től a XV. századig*. Szerk. Kakuk Zsuzsa. Budapest, 1985, 38; Berta Árpád, *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujugur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged, 2004, 194.

önkéntelenül – oda, hogy a szemantikailag semlegesebb és az ótörök szöveg értelmének sokkal jobban megfelelő „juh” szó helyett a „bárány” szerepel.³⁸

A türk felirat szövegében használt hasonlat ugyanakkor világosan megmutatja, hogy a farkassal szemben még a farkas : juh oppozícióban sem mutatkozik semmiféle ellenérzés, sőt, azt inkább a férfiaság, hősiesség és bátorság kifejezésére használják. Erre utal Kásgári szótárában egy másik adat is: a megszületett gyermek nemére úgy kérdeztek rá, hogy „Farkas vagy róka született?”,³⁹ ahol a farkas a fiúgyermeket jelentette. A törökség elbeszéléseiben a farkas mitikus segítőként még évszázadokon át fel-felbukkant, így például az ujjur írásos *Oguz náméban*⁴⁰ és a délorosz steppét uraló kunokra vonatkozó történetben⁴¹ is.

Ezek a példák nem köthetők ugyan az *Irk bitiget* írásban rögzítő – feltehetőleg – ujjur közösséghez, de bizonyítják, hogy a korai törökség körében a farkashoz fűződő pozitív képzet időben és térben mennyire kiterjedt volt.⁴² Így a 27. ómen nyelvileg világos jelentésének a kutatásban megjelenő átértelmezését művelődéstörténeti érvek sem feltétlenül támasztják alá.

Az elmondottak értelmében magam a következőképpen adnám meg az ómen nyersfordítását: „[A] gazdag ember juha megrémülvén elment. Farkassal találkozott. Farkas száját gyógyította.⁴³ Ép, egészséges lett, mondja. Úgy tudjátok, jó az.” A farkas száját gyógyító juh szóképe azt jelenti, hogy a farkas megette a juhot, és jóllakott.

What happened to the wolf's mouth? A new interpretation of Divination No. 27 of the *Irk Bitig*

³⁸ A magyar *juh* szinonimája, a *birka* – a *bárány*hoz hasonlóan – talán szintén torzítaná az ótörök szöveg fordítását, a szóhoz tapadó 'bárgyú, ostoba' jelentés miatt. (Bár talán az ótörök szövegben szereplő ellentétpár értelmének visszaadására ez a szó még mindig megfelelőbb lenne, mint a *bárány*.)

³⁹ Dankoff–Kelly, *Mahmūd al-Kāšyarī: Compendium*. I. 266.

⁴⁰ Legutóbbi kiadása: Balázs Danka, *The 'Pagan' Oguz-nāmā: A Philological and Linguistic Analysis*. (Turcologica, 113.) Wiesbaden, 2019.

⁴¹ Magyarul: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Szerk. Kovács Szilvia–Balogh László. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 30.) Budapest, 2015, 202.

⁴² Ehhez hozzátehetjük, hogy bár az *Irk bitiget* minden eddigi fordítója sajátosan török (és „pogány”) háterűnek tartotta (pl. Thomsen, Dr. M. A. Stein's Manuscripts, 194; Clauson, *Turks and Wolves*, 5), elemzésünk akkor sem tűnik védhetetlennek, ha a szöveg háterében valamilyen buddhista hatást is feltételezünk. Talán elég itt az éhes tigris legendájára utalnunk, mely az Aranyfény szútra 10. századi ujjur fordításában (*Altun Yaruq Sudur*) is fennmaradt (magyarul: *Őrök kőbe vésvé*, 137–149). Köszönettel tartozom Róna-Tas Andrásnak, aki erre a megközelítési lehetőségre felhívta figyelmemet.

⁴³ Ha Erdal +s/- képzős adatait figyelembe vesszük, a mondatot talán így is fordíthatnánk: „Farkas száját mintha csak gyógyítaná / Farkas száját szinte gyógyítja / A farkas szájának valóságos gyógyírja volt.”

Edina DALLOS

The *Irk Bitig* is a 9th-century ancient Turkic divination book written in runic script, discovered by Aurel Stein during the exploration of the Cave of the Thousand Buddhas in Dunhuang in 1907. This small book contains 65 divinations and a colophon, the first reading and translation of which was published in 1912 by the Danish Turkologist Vilhelm Thomsen. In each case, the text of the divination briefly describes a situation, a genre picture or a story, followed by a short sentence about whether the omen is good or bad.

Since the first edition of the *Irk Bitig*, several scholars have worked on the analysis of the text, primarily from a linguistic point of view. Some of the short stories in the omens are clear and easy to understand, but there are also many that are grammatically or semantically rather problematic.

The meaning of the 27th omen is relatively clear and easy to analyse. In the translations so far, controversy has arisen over the precise meaning of only one word. Some translators have interpreted the Old Turkic verb *ämsi-* as a simulative form of the verb *äm-* ‘to suck / suckle’, but in fact there are no other examples of such a deverbal verb formative. Although the linguistically verifiable verb *ämsi-* ‘to cure / medicate’, derived from the noun *äm* ‘medicine’, has already been raised in previous scholarship as a possibility, it was rejected as semantically unacceptable and incompatible with the text.

In this article, I offer a new interpretation of the omen, and show that the previous interpretations were based on the premise that in the case of the sheep and the wolf, good and evil could only be manifested in the opposition of “good sheep – bad wolf”, which was in fact induced by the cultural background of the interpreters and which may not be taken for granted in the case of the Old Turks.

